

Богдан КОСАНОВИЋ*

В. С. СОЛОВЈОВ И Ф. М. ДОСТОЈЕВСКИ

Скица за поређење филозофско-етичких постојања

Владимир Сергејевич Соловјов (1853-1900) и Фјодор Михајлович Достојевски (1821-1881) су аутори који су, сваки на свој начин, оставили неизбрисиви траг у руском духовном животу друге половине XIX века. Многи историчари склони су да их уброје у родоначелнике савремене филозофске и друштвене мисли. Познато је да је њихов утицај, у домовини, али и ван ње, непрекидно растао у веку који је на измаку. Многи су, чак, склони да говоре не само о универзалности њихових филозофских, етичких и естетичких порука већ и о њиховом визионарству. Иако је њихово дело (дакако, посебно Достојевсково) предмет сталног проучавања, о њиховим додирним тачкама пише се углавном спорадично и несистематски. Међутим, поређење Владимира Соловјова и Фјодора Достојевског намеће се само по себи.

Били су савременици. Додуше, Соловјов је пуне тридесет и две године млађи од Достојевског; надживео га је за девет година. Од изузетног је значаја њихово познанство и дружење, остварено у седамдесетим годинама. О овим контактним везама немамо, нажалост, много писаних извора. Биографи сведоче да се Достојевски са браћом Соловјов (најпре са Всеволодом, а онда и Владимиром) упознао 1872/73. године. У марту 1878. године, Достојевски је у Петербургу ревносно слушао циклус чувених јавних предавања младог Владимира Соловјова о Богочовечанству. На њих се једном из своје Јасне Пољане био запутио и Лав Толстој, али нам остаје само да жалимо што се ни овом приликом није срео са аутором *Злочина и казне*. Исте те 1878. године, Достојевски је, после смрти свог млађег сина Аљоше, заједно са Соловјовом посетио Оптину пустињу. Том приликом, писац је поверио свом млађаном другу (Соловјову је тада 25 година) замисао да напише циклус романа под насловом *Живије Великој трешни-*

---

* Редовни професор Филозофског факултета, Нови Сад

ка. (Успео је написати само *Браћу Карамазове*.) Априла 1880. године, Достојевски је присуствовао одбрани Соловјовљеве докторске дисертације: *Криџика айџиракџних начела*. Кажу да су многе идеје овог Соловјовљевог дела наишле на одобравање и подршку код Фјодора Михаиловића. Битно је да се одједи овог познанства налазе у тексту *Браће Карамазових*: ту, пре свега, мислимо на креирање ликова Аљоше, па и старца Зосиме и Ивана Карамазова. Достојевски није посебно писао о личности и делу Владимира Соловјова. Овај потоњи је о Достојевском написао три значајна чланка. Дакле, то су све биографски подаци који говоре не само о духовној сродности већ и чине реалним претпоставке о извесним узајамним утицајима ова два ствараоца. Из разумљивих разлога, ми ћемо се у поређењу неких њихових филозофско-поетичких постулата првенствено задржати на сличностима, увелико запостављајући разлике које се подраумевају код овако великих и различитих стваралаца.

1.

Алексеј Лосев у уводу своје монографије о Соловјову говори о њему као о фидеисти који је „највећи руски идеалиста”, истовремено и оштри критичар „византијско-московског православља”.¹ И Достојевски је био дубоко религиозни писац, идеолог православља и словенофилства, што му није сметало да остане слободан мислилац. Њега је могла привлачити, и привлачила га је, чињеница што су код младог руског филозофа апстрактно-теоријски и практични ум, налазећи се у дијалектичком јединству противречности, добро кореспондирани.

Иако мислилац изузетне историјско-филозофске култивисаности, Соловјов је био склон мистицизму, кажу чак и спиритизму. Када у чланку Лепота у природи (*Красоџа в њрироге*, 1889) варира на тему познатог исказа Достојевског о потреби да „лепота спасе свет” (кнез Мишкин у *Идиоиџу*), Соловјов бележи:

„Необично је очекивати од лепоте да спасе свет, када ваља спасавати саму лепоту од уметничких и критичких огледа који се труде да идеално лепо замене реално ружним”.²

Идеал лепоте Соловјов је транспоновао у визију целомудрене Софије -Божанске Премудрости. Не упуштајући се сада у историју теологеме Софије, чији су корени у антици (Платонова „световна душа”) и византијском богословљу (Атанасије Александријски, Јован Дамаскин и др.), овде

¹ А. Ф. Лосев: Вл. Соловјов, изд. 2-ое. Москва 1994, с. 4, 14.

² В.: С. Соловјов: Сочинени в двух томах, изд. 2-ое, т. 2, Москва 1990, с. 351.

ћемо се подсетити да је Соловјов своје троструко виђење Вечне женствености у Москви, Лондону и египатској пустињи преточио и у поему *Три сусрећа* (1898). Ту, између осталог, читамо:

Все видел я, и все одно лишь было –
Один лишь образ женской красоты...
Безмерное в его размер входило, –
Передо мной, во мне – одна лишь ты.

О, лучезарная! Тобой я не обманут:
Я всю тебя в пустыне увидал...
В моей душе те розы не завянут,
Куда бы ни умчал житейский вал.

Све то видех ја, догађај стваран.
Лик тај беше сав у женској лепоти,
По својим размерама неизмеран.
Преда мном, у мени само си ти.

О, лучо! Не обману мене ти:
Ја сам те сву у пустињи видео.
У мојој души руже неће увенути,
Кудгод талас живота хујао.

Данас већ знамо: Соловјовљева софиологија је била веома утицајна код руских симболиста (посебно Блока), чак упркос томе што их је он исмевао. Вредело би, међутим, обратити пажњу да се кротка јунакиња *Злочина и казне*, која некад гордог убицу – Раскољникова, враћа Јеванђељу – такође зове Софија (Соња Мармеладова)! Вратимо се Соловјову. Он је прави апологет љубави. У трактату *Смисао љубави* (*Смисл лизбви*, 1892-1894), али и у својој лирици, он промишља тезу да љубав као „апсолутни садржај личности” може преобразити свет. Не одричући ни ниже ступњеве љубави (као што су адски ниво, прости полни нагон, затим брак, па аскетизам), Соловјов уздиже на највиши пиједестал божанску љубав, андрогину, ону која обједињава мушко и женско начело, што човека чини „натчовеком”, „богочовеком”, бесмртником (у тексту *Плајџинова живојина драма – Жизненнал драма Плајџиона*, 1898). На другом месту Соловјов ће рећи:

„Ова љубав шаље благодат Божију на земаљску природу и не слави само победу над моралним злом, већ и над физичким последицама – болешћу и смрћу”.³

Рекло би се да су управо у филозофији љубави садржане најмање сличности између аутора о којима је реч. Наиме, уметничка пракса Достојевског редовно нам даје примере човековог – у најмању руку амбивалентног, ако не и поливалентног еротског понашања (од *Јадних људи*: Биков према Варвари Добросјоловој, преко *Злочина и казне*: Свидригајлов према Дуњи, *Идиот*: Тоцки / Рогожин – Настасја Филиповна, да и не говоримо о роману *Браћа Карамазови* итд.). Глобално узев, наративни дискурс Достојевског претежно нам предочава двојственост људских нагона и страсти, који – без обзира на понекад високе циљеве и идеале – воде у компромисе са савешћу, несавесне поступке, те и грех.

Соловјовљева концептуализација лепоте и љубави у тесној је вези са његовом доста разумљеном идејом свејединства, том по многим главном парадигмом свих његових филозофских текстова.⁴ Ова идеја се конституише историографски, као свејединство у оквиру васељенског идеала – царства Божијег, у коме се човеково божански лепо оваплоћује на најбољи могући начин. Соловјову није страна идеја „васељенске теократије”, владавине црквене заједнице којој би се добровољно потчинили сви. Свејединство се исто тако схвата и као својеврсна потреба синтезе културе, науке и религије, ради одбране од напада, често и бездуховног сцијентизма. Најзад, у вези са идејом свејединства су и Соловјовљеви теоријски и практични кораци чије су намере биле остварење јединства свих хришћанских цркава, или бар Православне и Католичке. То је управо она тачка која Соловјова удаљава од Достојевског. Јер Достојевски јасно ставља до знања да је он апологет православља. За њега је православље *norma normans* целокупног човечанства. Илустративни примери за то су искази кнеза Мишкина, идејни план *Злих духова* и *Лејенда о Великом инквизиџору* (у имплицитној поетици), као и пишчеви многобројни публицистички текстови. Пре би се могло рећи да уместо концепција о којима је претходно била реч, Достојевски потенцира, у знатно већој мери од свог млађег колеге, руску идеју саборности, уз очување слободе личности.

³ Види, трактат: *Русија и весељенска црква (Россия и вселенская церковь)*, 1890; цит. по В. Соловьев: *Сочинения в двух томах*, изд. 2-ое, т. I., Москва 1990, с. 44.

⁴ Види, нпр., Ю. И. Левин: *Инвариантныи структури в философском тексте: В. Соловьев, в: Серебряный век в России* [Сб. ст. под ред. Вяч. Вс. Иванова и др.], Москва, 1993, с. 5-86.

Достојевски је јасно ставио до знања да је за њега Исус Христос оличење савршене лепоте:

„Савршено лепо је идеал, а идеал ни наш, ни цивилизоване Европе још ни издалека није формиран. На свету постоји само једна савршено лепа личност – Христос”.⁵

Управо тако, као христолики „свима потребни” јунак, конципиран је кнез Мишкин: оличење хришћанске љубави, доброте, праштања, смирења, патње...

Пијетет према Исусу Христу неговао је и Соловјов. Његова онтолошко-морална систематика базира се на „подражавању Христу” као оваплоћењу Логоса. Следи Христа за њега заправо значи испуњавати основну заповест:

„(...) моли се Богу, помажи људима, спуштавај своју природу, поводи се духовно према живом Богочовеку Христу и постави себи као циљ да Његов дух спроводиш у све области живота људи и природе, да бисмо склопили богочовечански циљ васељене, да би се небо спојило са земљом” – истиче Соловјов.⁶

Мотивима отпадништва од Бога, живота мимо Њега, Достојевски је посветио многе странице које спадају међу најпамтљивије и најпотресније дискурсе написане о овој проблематици. Већ безимени јунак *Зайиса из њодземља* (1864) доказује да се човеков живот не може свести на формулу „два пута два = четири”, будући да је човек непоновљиво и сложено биће које се не влада увек рационално и предвидиво. Парадоксалист полемисе са тзв. „разумним егоизмом” револуционарних демократа, њиховим радикалним визијама људске будућности у мравињацима и кристалним дворцима, визијама које битно сужавају човекову личност и ограничавају његову слободу воље. По сведочанству Достојевског, он је због интервенције цензуре морао да изостави странице које друштвеном радикализму претпостављају „потребу вере у Христа”.⁷ У роману *Злочин и казна* (1866), већ можемо говорити о краху митеме Наполеона-Антихриста. У роману *Зли дуси* (1869-1872), Достојевски се у целини бави организацијом антихриста, вешто спајајући конкретно-емпиријски и универзално-библијски материјал и вајајући ликове Ставрогина, Петра Верховенског, Кирилова... Крунишући своје погледе на ову тему, Достојевски је у *Браћи Карамазовима* (1880) створио ликове Ђавола, који куша Ивана Карамазова, и антихристовог адепта – Великог инквизитора. Задржимо се укратко на последњем. Пре свега, обраћамо пажњу на то да је поему о сатанском духу

⁵ У писму С. Ивановој од 13. јануара 1868.

⁶ Цит. по Левину, с. 18-19.

⁷ Ф. М. Достоевский: *Собрание сочинений в 30-ти томах*, т. V. Москва, 1973, с. 381.

шпанског кардинала-инквизитора сачинио велики усамљеник и бунтовник, разапет између *pro et contra* хришћанског поимања света. Његов инквизитор ревидира хришћанску етику, супротстављајући се Христовом постулату да „човек не живи само од хлеба”. Инквизитор, наиме, сматра да је Исус, приликом кушања у пустињи од стране ђавола, пропустио прилику да заувек овлада људима снагом чуда, тајне и ауторитета, ставивши слободу изнад хлеба. Друкчије речено, Христос је оставио човеку да бира између узвишеног, тј. духовног, и егоистичког, тј. материјално-телесног, понашања. Инквизиторова црква је, пак, лишила људе слободе избора – под видом бриге о њиховој добробити. Та црква тражи беспоговорну покорност, убеђује ломачом. Дакле, под маском социјалне љубави, коју заступа инквизитор, крије се ревизија истинског апостолског православља што овог католичког првосвештеника у бити претвара у неверника, па и експонента сатане. Занимљиво је да је Исус само ћутањем пратио инквизиторов монолог, пољубивши га на крају. Рекли бисмо да одговор на питање зашто је Христос ћутао стиже посредно, од Зосиме – проповедника добра, љубави и братства.

Могло би се рећи да је после Достојевског, дискурс о антихристу постао карактеристичан за великане руске литературе. На ту тему су, рецимо, даље варирали Соловјов, у својој *Крайњој њовесџи о Антихристџу* (*Крайкал њовесџи об Антихристџе*, 1890), и Мерешковски у трилогији *Христџос и Антихристџи* (*Христџос и Антихристџи*, 1896) – да овде споменемо само за нашу тему најкарактеристичнија дела и ауторе. Наведени Соловјовљев тестаментарни дијалогски текст јунак Z (*alter ego* самог аутора) дефинише као „расплет нашег процеса који се састоји у појави, слави и пропасти антихристовеј”.⁸ Чеслав Милош је тзв. Пансофијев рукопис, који поентира Соловјовљеве идеје у овом спису, формално прихватио као научну фантастику.⁹ Доиста, сугеришући нам библијски интертекст Откривења, Соловјов приповеда о условним временским и историјским догађајима смештеним негде на почетак ХХI века. Тада уједињеном Европом влада филантроп и мудрац који схвата „шта треба његовој гомили”, који јој је сходно томе обезбедио једнакост свеопште ситости”, али који истовремено не занемарује ни духовне потребе својих поданика. Императора-натчовека са, како се доцније испоставља, маском побожности Јевреји почињу сматрати месијом, а он премешта своју престоницу у Јерусалим, прогласивши се за Божијег помазаника. У ствари, реч је о инвер-

⁸ Види: Владимир Соловјов: *Изабрана гјела*, т. 3. Цетиње – Подгорица 1995, с. 691.

⁹ Чеслав Милош: *Научна фанијасџика и долазак Антихристџа*, у: Владимир Соловјов: *Три разџовора*, Градац 1989.

зији: јунак се убрзо открива као Антихрист, лажни пророк,¹⁰ псеудодемократа, истински робовласнички тоталитариста, који фалсификујући идеале теократије, у суштини, тежи идејама тржишта и општеевропске (односно васељенске) федерације. Испоставља се да је његова идеја о јединству свих верника само сурогат. Финале ове Соловјовљеве повести може се читати и тумачити у кључу антиутопије. Доживевши Апокалипсис, човечанство превазилази своје заблуде, решава се својих саблазни. Зло бива поражено. Кеносисом је остварено обретење вере, истинско утеловљење Софије, оснажена је теократија љубави, духовности и слободе.

2.

Пажљива анализа Соловјовљевог опуса показује да он воли да размшља у тријадама. О томе сведоче и његова *Три говора у сјомен Достојевској* (*Три речи в ѿамяиѣ Достоевскојо*, 1881, 1882, 1885). У Предговору овим, за штампу обједињеним, текстовима, Соловјов изричито признаје да је њега искључиво интересовала идејна страна стваралаштва Достојевског. Ту су цитиране речи из посмртног говора Достојевском:

„Прихвативши у своју душу сву злобивост живота, његову тегобу и таму, и надвладавши све то бесконачном снагом љубави, Достојевски је у свим својим делима оглашавао ту победу. Искусивши *божанску* снагу у души, ону која се пробија кроз сваку људску слабост, Достојевски је дошао до познања Бога и Богочовека. *Сѣварности* Бога и Христа открио је у *унуѿрашњој* снази љубави и свепраштању и ту свепраштајућу благодатну снагу он је проповедао као темељну за спољашње остварење на земљи оног царства правде за којим је жудео и коме је целог живота тежио”¹¹

Као што се и могло очекивати, Соловјов бира да коментарише оне особине стваралаштва Достојевског које су њему самом посебно блиске. Он аутора *Браће Карамазових* најпре види као претечу „нове религиозне уметности” и највећег пророка међу руским прозним писцима, те аутора који је „дошао до познања Бога и Богочовека”. (Биће занимљиво да и савремени баштиник дела Достојевског – Александар Исајевич Солжењџин исто тако мисли да је Фјодор Михаилович *ѿредсказивао* важне дру-

¹⁰ Упор.: *Толкование на Аѿокалийсис Свяѿоѿо Андрея, Архиеийскоја Кесарийскоја*. Перевод с греческог, изд. 4-ое. Москва, 1901, слово 13-е, гл. 37 – *О лжейророке*; гл. 38-я – *О скверном имени аниѿхристиа*, с. 107-110.

¹¹ В.: С. Соловьев: *Из речей в ѿамяиѣ Достоевскојо*. *Предисловіе*, с. 57, в кн.: *О великом инквизиѿоре. Достоевский и ѿследующие*. Сб. статей, сложитель Ю. Селиверстов. Москва, 1991.

штвено-историјске догађаје.) У Достојевском конципирању друштвеног идеала, Соловјов је видео три главне идеје – истине:

1. Она коју бисмо ми назвали „Раскољниковим комплексом”: када појединци, ма колико они били истакнути људи, никако не могу имати право на насиље над заједницом;

2. да друштвену истину не треба да смишљају појединци, јер је она дубоко укореењена у општенародном осећању;

3. да осећање истине (правде) припада реду религиозних осећања и да је оно нераскидиво везано са вером у Христа.

Позивајући се на романе *Злочин и казна* и *Зли дуси*, Соловјов каже да је Достојевски у овим делима осудио самовољне трагаоце за апстрактно схваћеном истином. Он, надаље, тврди да је Достојевском пред крај живота постало јасно да је Црква једини позитивни друштвени идеал – идеал руског социализма.¹²

Достојевски је истински верујући, а не псеудохришћанин, брани га Соловјов у једном свом одговору Константину Леонтјеву.¹³ У говору поводом годшњице смрти Достојевског, Соловјов полази од својих већ исказаних премиса, да би потврдио следећи став:

„Ова главна идеја којој је служио Достојевски у току своје целокупне делатности била је хришћанска идеја слободног свељудског јединства, васељенског братства у име Христово”.¹⁴

По тој идеји, додаје Соловјов, треба да се владају сви људи, прихватајући и у свакодневном животу начела љубави, слободе, договора и братства. Наравно, Соловјов нигде не истиче да су све то и његова морална начела, која понекад, рекло би се, и дописује великом руском писцу кога сматра религиозним писцем, једнако као и мислиоцем и уметником осмишљавања истине, добра и лепоте. (Дакле, опет је реч о анализирању у тријадама.)

У трећем говору, Соловјов се највише бави схватањем Русије, њене мисије и њених односа према Западу у делу Достојевског. Најкраће речено, Соловјов о свим овим питањима даје за право Достојевском, сматрајући га профетом. Ту срећемо једно занимљиво сведочанство из кога се потом изводе далекосежни закључци:

„Достојевски је у односу на Русију применио виђење Јована Богослова жене обучене у сунце која и у мукама хтеде да роди сина-јунака: та жена је Русија, а њен пород је нова Реч коју Русија треба да саопшти свету. Би-

¹² *Истио*, с. 60-61.

¹³ Види: *Замейка в защицу Достоевскою ой обвинения в „новом” християнстве*. *Истио*, с. 68-71

¹⁴ *Истио*, с. 62.

ло или не било исправно ово тумачење „великог знамења”, Достојевски је нову Реч Русије тачно погодио. То је реч помирења Истока и Запада у савезу са вечном истином Божијом и људском Слободом”.¹⁵

Овим поводом намеће се општи закључак да је Соловјов, када се позивао на постхумни ауторитет Достојевског, имплиците заступао и тумачио и своје филозофске и естетичке погледе. У нашем чланку било је речи о два понајвећа руска мислиоца и писца у XIX веку, о ауторима обимних, сложених и разноврсних опуса што се по својој природи опиру оваквим краћим синтетизованим генерализацијама и анализама, којима смо, опет, немиовно морали прибећи у свом раду.

Анализа њихових кључних дела, филозофских и поетичких постулата показује очигледну блискост њихових погледа, било да су до њих дошли независно један од другог, било да се може говорити о одређеним утицајима. Могли смо запазити да софиологија Соловјова има своју паралелу у делу аутора *Злочина и казне* и *Браће Карамазових*: Достојевски на књижевно-уметнички начин афирмише софиолошке вредности: љубав, духовност, целовитост живота.

Соловјов концептивно осмишљава стваралаштво Достојевског, приступајући му са својих идејно-филозофских позиција, првенствено се занимајући за његове идеје и разматрајући их у равни онтолошког и религиозног морализма.

Богдан КОСАНОВИЧ

В. С. СОЛОВЬЕВ И Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ:
сравнительный очерк философско-поэтических постулатов

Резюме

В настоящей статье речь идет о двух крупнейших русских писателях-мыслителях XIX века, объемное, сложное и разнородное творчество которых подвергается синтетическим обобщениям и анализу, неминуемым в данном исследовании

Мы сначала касаемся „контактных связей” между Вл. Соловьевым и Ф. Достоевским, которые познакомились в 1873 году. Весной 1878 года Ф. Достоевский усердно посещал знаменитые лекции молодого философа о Богочеловечестве. Они вместе посетили Оптину пустынь. Ф. Достоевский присутствовал на защите докторской диссертации Вл. Соловьева, состоявшейся в 1880 году.

¹⁵ *Исѣо*, с. 68.

Анализ ключевых произведений, философских и (по)этических постулатов Достоевского и Соловьева указывает на наглядную близость их взглядов, независимо от того пришли ли они к ним самостоятельно или же испытывали взаимное влияние. По терминологии А. Лосева оба они идеалисты и фидеисты. Софиология Соловьева находит свою параллель в творчестве автора „Преступления и наказания”. Литературно-художественный метод Достоевского приводит его к признанию софиологических ценностей: любви, духовности, целостности жизни. Poleмика вокруг идей Соловьева отразилась в романе „Братья Карамазовы”. Мы уделили особое внимание концептуальным диалогически-полифоническим дискурсам о Христе и Антихристе (Черте) в „Записках из подполья”, „Бесах” и „Братьях Карамазовых”, а также и вариациям на эту тему в „Краткой повести об Антихристе”.

В центре нашего внимания оказались сходства и различия в феноменологическом морализме данных авторов: кенозис страдания и сострадания. Сравнению подверглось их отношение к „русской идее”, к славянофильству, к пониманию характера контактов между Россией и Западом, к русской соборности и свободе личности. Оба русских ясновидца предлагают нам различные теистические христологические концепции: в то время как Достоевский является апологетом православия и в своей имплицитной поэтике занимается исследованием соотношения веры и неверия, Соловьев акцентирует идею Богочеловечества и христианского (даже вселенского) всеединства.

Вторую часть настоящей статьи мы посвятили анализу „Трех речей в память Достоевского” Вл. Соловьева, где философ обращается к идейно-теоретической стороне творчества Достоевского и рассматривает их на уровне онтологического религиозного морализма. По его мнению, Достоевский прежде всего является художником-пророком. Ссылаясь на посмертный авторитет Достоевского, Соловьев имплицитно отстаивает и толкует свои философские и этические воззрения.